

BAZI ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE
BUGÜN ÇİN TÜRKİSTAN'INDA YAŞIYAN HALKLARDAN
MOĞOLLARIN ÖRF VE ÂDETLERİ

Dr. Muhaddere N. ÖZERDÎM

Sinoloji Doçenti

Bir zamanlar bir çok halkların toplandığı ve çeşitli medeniyetlerin birbirine teması geldiği Çin Türkistanı'nda, bu gün de bir çok halklar yaşamakta ve çeşitli örf ve âdetler hüküm sürmektedir¹.

Bu halklardan Çinlilerin Meng-ku dedikleri Moğolların örf ve âdetlerini Çinlilerin görüş zaviyesinden inceleyelim.

A— Yaşayış tarzları:

Moğollar, se-ko-la (tercüme edilemiyor) dedikleri ve kazanın tersine dönmüş şekline benzer, keçeden yapılmış çadırlarda otururlar². Çinliler bunlara "Meng-ku-pao" (Moğol çadırı) derler. Duvarları söğütten yapılmıştır. Damlarında kremit yoktur, keçe ile örtülmüştür. Üstünde istenildiği zaman açılabilen bir penceresi vardır. Kalın kumaştan yapılmış bir örtü kapı vazifesini görür. Çadırın içi kışın halı ve kilimlerle, yazın da hasırla örtülüdür. Fakirlerin çadırları tek gözlüdür. Hayvanları da burada yatar. Zenginlerin çadırlarında ise oda vazifesini gören bir çok bölmeler vardır, genç kızlar ayrı odalarda yatarlar.

¹ Çin kaynakları bu bu halkları şu şekilde tasnif eder:

Han-tsu (Çinliler), Man-tsu (Mançular) Meng-ku (Moğollar), Ch'an-hui'ler (İslâm Türkler yani Uygur'lar) (Wei-wu-erh), Pu-lu-t'e'lar (Kırgız'lar), Kan-hui'ler (Tungan'lar yani Müslüman Çinliler) Ha-se-ke'lar, (Kazaklar), Ta-chi-ke'lar (Tacikler), Lao-t'o-i'ler (Ta-tan'lar, yani Moğolların bir kabilesi) gibi halklardır. Bundan başka Çinlilerin Kuei-hua-na dedikleri beyaz Ruslar ve az miktarda Özbekler, Kalmuklar, Solon'lar, Hsi-po'lar, Doluni'ler vardır.

Moğollar, Cengiz Han istilâsı üzerine memleketlerinden getirilmiş Moğolların neslidir. Bu gün, Chen-hsi'de (Hami'nin kuzeyinde), Wu-su'da (Manas'ın batısı), Ta-cheng'de (Kuzey Türkistan'da) ve İli'de yaşarlar. 100,000 kadardır. Göçebendirler, sulak ve otlak yerlerde dolaşırlar.

Bu halklar için bk ;

Hsin-chiang Li-ssu Chih : Wang Shu-nan. 1910, s.26 27 ab.

Hsin-chiang Chi yü : Wu ai chen 1936. Shanghai, s. 187-205.

Hsin-chiang Feng Wu: Chu Yung-tse Ch'ungking 1944. s. 67-79.

² Ch'ang Ch'un, Cengiz Hanı görmeğe giderken yolda rastladığı "Moğolların siyah araba ve beyaz çadırlarda" yaşadığını işaret eder (bk, Waley: The travels of an alchemist, s. 67. ve A. Bretchneider, Mediaeval researches cilt I, s. 50).

Marco Polo da bu keçe çadırlardan ve siyah keçe ile örtülü arabalardan bahseder (Yule: travels of Marco Polo, cilt I, s. 252).

"XIII" üncü yüz yıl Moğollarının keçe çadırlarında bacaya benzer bir boyun olduğundan ve bazı Moğol kahramanlarının çadırlarının çatısında yabani hayvan kemik-

Evde tam bir iş birliği vardır. Sabahleyin evin en büyük gelini, gelin yoksa evin hanımı kalkar, penceriye açar, kuyudan su çeker. Suyu ısıttıktan sonra diğer ev halkını uyandırır. Hep birlikte çay içerler. Çayın içine süt ve biraz da tuz koyarlar. Çayla birlikte Po-po dedikleri bir nevi ekmek yerler. Yemekten sonra herkes işine gider. Öğle yemeği de aynıdır. Akşam yemeğinde çorba, et ve kavrulmuş un yerler, çay süt içerler. Bundan başka süttten yapılmış bir nevi içkileri (kıymız olacak) vardır. Bundan yalnız misafire ikram ederler. Akşam yemeğini yer yemez yatarlar. Gece hiç ışık kullanmazlar.

Elbiseleri Mançu'larınkine benzer. Kadınlarınki dar ve uzundur, önden açıktır ve göğüs kısmı çok süslüdür. Eteklerinde ekseriye yeşil kadifeden bir kenar vardır. Kadınların çoğu kırmızı renkte elbise giyerler. Süslenmesini ve mücevher kullanmasını çok severler. Saç örgüleri vardır. Fötürden yapılmış, uzun püsküllü, ipekle işlenmiş küçük başlıklar giyerler³.

Erkekler yaz kış deri pantolon ve jaket giyerler. Çok soğuk günlerde hayvan postundan yapılmış paltolar giyerler. Daima şapka kullanırlar⁴.

Meng-ku'lar (Moğollar) çok misafirseven insanlardır. Bir kimse geldiği zaman evdekiler iki sıra olup misafiri karşılarlar ve daima onun sağında yürürler. Ona şarap (kırmızı olacak), süt, çay ve dişleri temizlemek için bir nevi tütün ikram ederler. Misafir kaldığı müddetçe her gün koyun kesilir. Misafire taze et ikram etmemek büyük ayıp sayılır. Bunun için koyun kesilmeden önce misafire gösterilir. Kesilen koyunun yarısı Buda'ya ikram edilir. Sonra bütün akrabalar, komşular misafir için türlü türlü yiyecekler getirirler. Hep birlikte yemek yerler, şarkı söylerler, dans ederler. Büyük bir kimsenin evlerine gelmesini uğur sayarlar. Ona ikramda bulunmak için ellerinden gelen her şeyi yaparlar.

Çok naziktirler. Birisiyle konuşurken önlerine bakarak ve yavaş sesle konuşurlar. La-ma'lara çok saygı gösterirler. Bir evde üç oğul varsa muhakkak ikisi La-ma olur. Bu aynı zamanda çocuğun arzusuna tabidir. Ailesi çocuklarını La-ma olması için zorlamaz. La-ma olmak isteyen birisi, kabile reisinden müsaade edildiğine dair bir kağıt aldıktan sonra, mabede gider, Buda'nın önünde dua eder. O sırada davul ve gonklar çalar ve ona

lerinden, örtüsünün de hayvan derisinden yapıldığından" bahsedilir (bk. A. İnan: Moğolların içtimai teşkilâtı; s. 68).

³ Ch'ang Ch'un, "Evli Moğol kadınlarının altmış santimetre yüksekliğinde kayın ağacından yapılmış bir başlık giydikleri ve bunun üzerine siyah yünlü kumaştan, zenginler ise kırmızı ipekten bir örtü koyduklarını bir de bunun uzun bir kuyruğu olduğunu ve buna "Ku-ku" dediklerini" anlatır (bk. Waley: aynı kitap, s. 67; ve E. Bretschneider, aynı kitap cilt I, s. 52).

⁴ Ch'ang Ch'un, "Moğol erkeklerinin hayvan postu ve kürk giydiklerinden ve arkalarında sallanan iki örgü halinde uzun saçları olduğundan" bahseder (bk. "Waley: aynı kitap, s. 67 ve E. Bretschneider, aynı kitap cilt I, s. 52).

La-ma ünvanı verilir. Babası öldüğü zaman evde annesini bakacak kimse yoksa çocuk La-ma'lığı terk ederek ailesini bakmak üzere evine döner⁵.

B— Evlenme Âdetleri:

Evlenecek olan erkek koyun, şarap Ha-ta (İpekli, pamuklu kumaş ve Buda'nın küçük bir heykeli gibi kıymetli şeyler) gibi hediyelerle birlikte bir kadın dünürü kızın ailesine gönderir. Dünür ne maksatla geldiğini onlara bildirir. Eğer kızın ailesi bu evlenmeye tarafdardır ise hediyeleri kabul eder ve hemen 'kabul' masasına bir koyun keserler. Sonra düğün gününü kararlaştırırlar.

Düğün günü dünür, damadı alarak gelinin evine gider. Yine bir çok hediyeler götürür. Bunların arasında iki genci birbirine bağlamak maksadıyla konulmuş zamak vardır. Gelin bu hediyeleri orada bulunan bütün akraba ve arkadaşlarına dağıtır.

Gelinin elbisesi kırmızı renktedir ve çok süslüdür. Kırmızı çizmeleri ve kırmızı püsküllü bir başlığı vardır. Evden ayrılacağı anda La-ma gelir ve dua okur. (Gelin âdet mucibince) yüzünü eteği ile örtterek ağlar ve gitmek istemez. O zaman babası yahut ağabeyisi onu kucaklayarak ata bindirir. Bütün ev halkı ve akrabalar hep birlikte damadın evine giderler. Kapıda La-ma onları karşılar. Gelinin ve damadın saçından birer tutam alarak birbirine bağlar (Onları ebediyen birleştirmek maksadıyla) ve dua okur. Sonra görümce gelini alarak içeri götürür. Gelinin elbisesi değiştirilir, saçları çözülerek iki örgü yapılır. Bu onun genç kızıktan çıkıp kadın olduğunu işaret eder. Sonra bütün aile Buda'nın heykeli önünde dua ederler⁶.

Akşam yemeğine misafirler davet edilir. Yemek yenir, çay ve kımız içilir. Şarkı söylenir dans edilir.

Düğünden sonra üç gün gelin sokağa çıkmaz ve iş görmez. Bu günlerden sonra her işi yapmağa başlar ve ancak ev halkıyla sokağa çıkabilir.

⁵ Yaşama tarzları için bk :

Hsin-chiang Li-ssu Chih : s. 2-4 a b.

Hsin-chiang Chi Yü: s. 190.

Hsin-chiang Feng Wu::s. 70.

⁶ "Eski Moğollarda gelin kaynanasına takdim edilirken muayyen bir âyin icra edilmiş ve kayın validesine annesinden getirdiği hediye (Shidkül) sunarmış" (bk: A, İnan Moğolların içtimai tarihi, S. 78).

⁷ "Eski Moğollarda levirat herkesce malumdur. Fakat XI-XIII üncü yüz yıl Moğolları evlenmek için çok uzaklara giderler ve uzak kabilelerle münasibet tesis etmeğe çalışırlarmış. Çok kadın alma yakın bir âdettir" (bk, Moğolların içtimai tarihi, s. 76).

Marco Polo da Moğolların kardeş karılarıyla ve üvey anneleriyle evlendiklerinden bahseder (Yule: Aynı kitap, cilt I, s. 253).

Prof. Dr. Eberhard, "Eski Moğol kabilelerinde kız kaçırarak suretiyle evlenmelerin olduğunu" tesbit etmiştir (bk. Çin'in şimal komşuları, s. 64).

Evlenemeyecek kadar paraları olmıyanlar için para toplanır ve onların evlenmelerine bu şekilde yardım edilir⁷.

C— Ölüm âdetleri :

Ölüm merasimlerinde zengin ve fakir arasında tam manâsiyle fark gözetilir. Bir zengin öldüğü zaman onu bir kumaşa (kefen) sararlar. Altında odun bulunan bir sedir üstüne koyarlar. La-ma gelince bu odunları ateşler ve dua okur. Bu şekilde ölüyü yakarlar. Ölü tamamiyle yanarsa, o kimsenin günahı olmadığına inanılır. O zaman kalan küllerini toplayarak toprak ve bir takım ilâçlarla karıştırarak ölünün küçük bir heykelini yaparlar, ve bunu yere gömerler. Toprağın üstü mahrutî şekilde yükseltirilir. Burası ölünün mezarı sayılır.

Fakir bir kimse öldüğü zaman beyaz kumaşa sarmazlar. La-ma onun falına bakar ve gömüleceği yeri tayin eder. Geceleyin bu yere ölüyü bırakırlar. La-ma dua okuduktan sonra gider. Buna "Açıkta gömme" derler. Açığa bırakılan ölüyü kurtlar kuşlar yer. Eğer üç gün zarfında ölü yenmezse, onun günahının çok olduğuna inanılarak, kendilerine zarar getirir korkusuyla o civarda oturanlar evlerini değiştirirler, başka mahallelere giderler. Ölünün akrabaları La-ma'yı çağırırlar. La-ma hayvanların gelip ölüyü yemesi için dua eder. Bundan başka ölünün elbiselerini ve kullandığı eşyanın hepsini "K'u-lun" a götürürler⁸, buradaki rahiplere hediye ederler, bazıları da para verirler. Bunun için buradaki rahiplerin hepsi çok zengindirler.

Bundan başka diğer bir merasim daha vardır. La-ma ölüyü yere koyar ve bir kemik parçasıyla ölünün boyuna göre bir yer çizer ve dua okur. O zaman ölünün günahının yok olduğuna inanılır⁹.

Oğul babası ve annesi için, kadın kocası için yüz gün matem tutar. Akrabalar için matem kırk dokuz gündür. Bu müddet zarfında kaba ve beyaz elbiseler giyerler, saçlarını taramazlar. Ziyafet vermezeler ve hiç

⁷ Evlenme âdetleri için bk:

Hsin-chiang Li-ssu chih : s. 4b, 5a.

Hsin-chiang Chi Yü : s. 191.

Hsin-chiang Feng Wu : s. 71.

⁸ K'u-lun: Şehrin dışında La-ma'ların bulunduğu bir yer (Manastır). Burada La-ma'lar bazı kabile işlerine bakarlar.

K'u-lun: Aynı zamanda, Moğol kabilelerinden Kalka'ların idare merkezinin adıdır. Batılilar ise Urga derler. (Bk. Tzu Yüan, terimler lügati).

⁹ Prof. Dr. Eberhard "Eski Moğol kabilelerinde ölüyü ağaç üzerine koydukları ve üç yıl sonra cesetten kalan şeyi yaktıkları" hakkında bilgi vermektedir (Çinin şimal komşuları, s. 64).

Cengiz devri Moğollarında ise ölünün, (daha ziyade Hanının cenaze merasimi anlatılmak istenmiştir) defnedildiğini ve mezara götürülürken yolda rastlanan insanların da öldürülüp beraber gömüldüğünü öğreniyoruz (bk: A. İnan, Türklerde ve Moğollarda defin merasimlerine dair, 43 sayılı Belleten, s. 525). Marco Polo da Han'ların bu şekilde gömüldüğü anlatmaktadır. (Yule: Aynı kitap, cilt I, s. 246).

bir eğlenceye gitmezler. Hatta sokağa bile çıkmazlar. Kadın kocası öldükten sonra hayatının sonuna kadar evlenmez.

Ölenler için mabede gitmezler. O kimsenin öldüğünün ertesi yılında Buda'nın heykeli önünde kandil yakarlar. Kokular ve içkiler koyarlar, dua olurlar. Zenginlerin bir kısmı gümüşten yapılmış hayvan heykellerini K'u-lun'a götürüp rahiplere hediye ederler. Fakirler ise sadece kumaş verirler ve ölü için dua okuturlar. Bu günden başka yeni yılda da ölünün hatırası için K'u-lun'a hediyeler götürürler. Çocuklar babalarının mezarına giderler, La-ma'yı çağırarak dua okuturlar. Kendileri de ağlarlar.

Atalar kültü yoktur, baba öldükten sonra oğul onun yerine geçer. Oğlu yoksa kardeşlerden biri veyahut akrabalar ölenin yerini alır¹⁰.

D— Bayramlar ve dini merasimler :

Her yılın dördüncü ayında dini bayramları vardır. Herkes 'O-po'ya (Obo) (70-80 santim yüksekliğinde, üst üste konmuş taşlardan yapılmış bir yer) gider ve takdimelerde bulunur¹¹. K'u-lun'dan La-ma gelir müzik çalınır, ve dua okunur. Sonra bir koyun kesilir, derisini yüzerler, başını, ayaklarını ve kuyruğunu O-po'nun üstüne asarlar. Bundan başka burasını çınar dallarıyla ve kulaşlarla süslerler. Sonra şefleri, büyük memurları, askerler ve halk bunun etrafında soldan sağa doğru adım adım yürürler. Birisi ilâhi söyler, diğerleri ona refakat ederler. Bu merasim sulh ve sükuna kavuşmak için yapıyordu. Bu merasimden sonra gençler arasında at koşulan yapılır. hedefe ilk varana kumaş ve gümüş kaplar gibi hediyeler verilir.

Beşinci ayda yine dini bayram vardır. Dağlar ve nehirler için ibadet ederler.

Onuncu ayda ise "Uzun Ömür" bayramı vardır. Zenginler K'u-lun'a giderler, rahiplere hediye ve para verirler. La-ma'yı çağırırlar, kendile-

¹⁰ Eski Moğol kabilesi pederşahi olmuştur. Bununla beraber Mederşahi münasebetlerin bakiyesi olan bazı âdetleri de görülmüştür. Mülkiyet meselesinde de baba ve ananın mülkü çocuklar arasında taksim olunurken esas miras küçük oğluna kalır, aile ocağının muhafızı da o olurdu (bk: Moğolların içtimai teşkilâtı s. 77-78).

Ölüm âdetleri için bk:

Hsin-chiang Li-ssu chih : s. 5a-7ab.

Hsin-chiang Chi Yü : s. 192.

Hsin-chiang Feng Wu : S. 71.

¹¹ 'Obo' kelimesi eski devirlerde Orta Asyada "Kabile Tanrısının bulunduğu, kurban ve adaklar kabul ettiği yere yapılmış tepe" manasında kullanılmıştır. Sonra bu kelime Oğuzlarda muayyen bir 'Obo' etrafında toplanan aile manasında kullanılmaya başlanmıştır. Eski zamandada Moğollarda 'Obo'ya kurban sunmak merasimi pek basitti. Kam, bir ocağın hamisi olan Tanrının filan yerde bulunduğunu söyler. Oymak da oraya toprak yığıp bir tepelik yapar ve âyin icra ederdi. Bu şekilde bu Obo bir mabetti. Geçen yolcu buraya adak olarak kılı veya bez parçası sarardı. Muayyen zamanlarda Obo'ya toplanıp âyin yapar ve kurban keserlerdi. Buda dininin kabulünden sonra da bu âdet devam etti, (Obo veya Oba için bak: "Oba", "Obo" sözleri hakkında A. İnan, Azerbeycan Yurt Bilgisi, 1933, s. 377-79.)

rine uzun ömür verilmesi için dua okuturlar. Bundan başka bir ağaca yahut 'Obo' üstüne yaşları kadar lamba asarlar, uzun ömür için dua okurlar.

İlkbahar ve Sonbaharda hava güzel olduğu zaman Buda'yı mabetten çıkarırlar ve sokaklarda gezdirirler. Buda geçerken herkes evinden çıkar, başlarını Buda'nın ayaklarına sürerek "kendilerine saadet vermesi için" niyaz ederler. O gün herkes güzel elbiselerini giyer. Buda'yı kızdırmamak için hayvan kesmezler çiçek koparmazlar¹³..

Görülüyorki, bu gün Çin Türkistanı'nda yaşayan Moğollarda, gerek dini merasim ve bayramlarda ve gerekse defin merasim ve âyinlerinde Lamaizm şiddetle hüküm sürmektedir¹³. Meselâ, eski Moğol kabilelerinde rastlanan ölüleri ağaç üzerine koyma ve üç yıl sonra kemiklerini yakma¹⁴ ve sonra Türklerden aldıkları 'ölüyü gömme' gibi âdetlerin yerine Budistik (Lamaist) geleneklerin hâkim olduğunu görüyoruz¹⁵.

Bununla beraber, halâ aralarında yaşadığı görülen eski zamanlardaki Şamani ayinlerle ilgili "Obo" lar da dini bir kült sayılmaktadır. Her yıl dördüncü ayda buraya takdimlerin sunulması ve "Obo" ların etrafında yapılan merasim gibi âdetlerin Budizmle hiçbir ilgisi yoktur.

Görülüyor ki, Moğollarda eski Türk dininin arta kalanı olan 'Obo' kültü Lama'ların şiddetli mücadelelerine rağmen halâ devam etmektedir.

Evlencmeler de ise, eski Moğol kabilelerinde rastlanan kız kaçırma suretiyle evlenme ve iç güveylik âdetlerinin¹⁶ bu gün mevcut olmadığını görüyoruz.

¹² Marco Polo, Moğolların "En Yüce Gök Tanrı"sına inandıklarını ve bundan başka, onların çocuklarını, mahsullerini ve sürülerini koruyan "Nagitay" dedikleri bir "Yer Tanrısı" daha mevcut olduğunu söyler. Herkesin evinde bu tanrının keçeden yapılmış idolleri ve sonra kadınların ve çocukların da böyle keçeden yapılmış imajları bulunduğunu ve yemek yerken Tanrı ile birlikte bunları da beslediklerini" anlatır (Merco Polo: cilt I, s. 256-257). Marco Polo, Moğolların Budist olduklarından ancak kitabının sonunda bahsediyor (s. 456-57). Bir çok seyyahlar da Moğol çadırlarında keçeden yapılmış putların bulunduğu bahseder (bk: Türklerde ve Moğollarda defin merasimi, 43 sayılı Belleten, s. 532).

Cengiz istilâsı sırasında Budizmi kabul etmiş olan Moğollar, Çinden atıldıktan sonra (1368-69) Budizme artık kıymet vermemiş ve bu dinin yeni bir şekli olan Lamaizmi (Sarı kalpaklılar tarikatını) kabul etmişlerdi (XVI'inci yüz yıl). Bu tarikat beraberinde daha yüksek bir medeniyet getirmişti. Lama'lar Şaman'lardan daha üstün idiler. Onlar bir taraftan hayatın tecrübesini, âdetlerini getiriyorlar, diğer cihetten de kanlı kurbanlar ve vahşi örf ve âdetler aleyhinde söyüyorlardı, görülmemiş âyinler yapıyorlardı. Çok geçmeden bu tarikat Moğollar arasında da kuvvetle yayıldı ve gelişti (bk: Moğolların içtîmai teşkilâtı, s. 263-65).

Moğolların dini merasim ve bayramları için bk:

Hsin-chiang Li-ssu chih : s, 6-8 ab.

Hsin-chiang Chi Yü : s. 192-93.

Hsin-chiang Feng Wu : s. 71.

¹³ Waddel: Lamaizm, s. 420-514 ¹⁴ Çinin şimal komşuları, s. 56, 59, 64

¹⁵ Türklerde ve Moğollarda derin merasimleri, 43 sayılı Belleten s. 525.

¹⁶ Çinin şimal komşuları, s. 64.